

Nők, szőnyegek, háziipar

A Néprajzi Múzeum kiállítása

■ A Néprajzi Múzeum kiállítása a 19. század máig meghatározó gondolatait előtérbe állító *Felemelő évszázad* elnevezésű országos programsorozathoz kap-

csolódott, női tárgyakat, a nők által készített, a női kelengye fontos részét jelentő kézi szövött szőnyeget mutatott be. A tárgyak és korabeli fényképfelvételek nemcsak egy tradicionális kézművesség dokumentációi, segítségükkel megjeleníthetőek a 19. század emancipációs törekvései: hogyan a népi kézimunkákban a női munka, a nemzetiségek és a szegény vidékek integrációs lehetőségét látták, a háziipari mozgalmak anyagokra, technikákra és mintákra vonatkozó korszerűsítésében a modernizációét. A tárgyak „őseredeti” mintájában és technikájában az iparművészetet megújító nemzeti stílust vélték megtalálni, majd dokumentálásra érdemes tudományos kutatási témát, civilizációs és nemzeti örökséget. Az a napjainkban is újból felmerülő gondolat, hogyan a helyi kézműveshagyományokat és -tudást az integráció for-

Vetett ágy / Laid bed
Gyimes, 1940-es évek, Gönyey Sándor felvétele, színes dia (Néprajzi Múzeum, Budapest) / Gyimes Region (now Romania), 1940s, photo by Sándor Gönyey, colour slide (Museum of Ethnography, Budapest)

Nők, szőnyegek, háziipar című kiállítás (részlet). **Torontáli szőnyegek / Detail of the exhibition Women, Hand-Woven Rugs, Home Industry. 'Torontál' carpets**
Néprajzi Múzeum, Budapest, 2011–2013 / Museum of Ethnography, Budapest, 2011–2013

**Szőnyegszövés a
millenniumi kiállítás
háziipari részében /
Carpet weaving in the
home industry section
of the Millennial
Exhibition**

*Nagybecskerek, 1896,
Oldal István felvétele,
pozitív, kartonra
ragasztva (Néprajzi
Múzeum, Budapest) /
Nagybecskerek (now
Zrenjanin, Serbia),
1896, Photo by István
Oldal, positive, stuck
on cardboard
(Museum
of Ethnography,
Budapest)*

májának és eszközének tekintjük, szintén ennek a korszaknak az öröksége.

KILIMSZŐNYEGEK

A 19–20. SZÁZADI FALUSI HÁZTARTÁSOKBAN

A magyar nyelvben a *szőnyeg* kifejezésre az első adatként a 14. századból való, a *sző* ige származéka. A román és a szerb nyelvben a *cilim*, *čilim* szavak török eredetűek, az arab 'szőnyeg' szóból származnak. A Kárpát-medence több népcsoportjánál ismertek a kilimtechnikával készült gyapjúszőnyegek. Láncfonalként általában kézzel font és cérnázott kenderfonalat, vetülékfonalként szintén kézzel font, a helyi, gyakran vadon termő növényekkel megfestett gyapjúfonalat használtak.

Egyes vidékeken a hozományban szinte nagyobb jelentősége volt a különböző gyapjúszőttéseknek, mint a vászonneműnek. A tisztaszoba *vetett* ágyába összehajtogatva kerültek a takarók, pokrócfélék, csergék, gyapjúlepedők. A kézi szövött, kilimtechnikával készült szőnyeget ágy- és asztalterítőként, padtakaróként, falvédóként használták, és szerepet kaptak

az emberi élet jelentős alkalmain: a vendéget festéssel letakart padra ültették, keresztelőn kisebb szőnyegbe takarták az újszülöttet, lakodalomban szőnyeget akasztottak a fiatal pár mögé a falra, temetéskor a *Szent Mihály lovára* tették, máshol szőnyeggel takarták le a koporsót, és gyakran szerepel szőnyeg családi fotók háttéréként is. A legértékesebbek gyakran nemzedékről nemzedékre öröklődtek családon belül.

A lakáshasználat 20. század végi változásával a hozomány, ezen belül a vetett ágy reprezentációs szerepe többnyire megszűnt. Az ágyra és falra való szőnyegek egy részét – akár a 19. század végi polgári lakásokban – már padlóra leterítve is használják, megjelentek a dívany- és fotelterítők, falvédők, kisméretű asztalterítők, díszpárnák, drapériák. Többféle szín-összeállítású „szőnyeggarnitúra” található egy-egy háztartásban. Gyakori jelenség, hogy a lakásokban csaknem minden szabad felületet, bútort, tárgyat szőnyeggel terítettek le.

Szőnyeggel nyilvános tereket is díszítenek, az ünnepi alkalmak jelentőségét hangsúlyozzák: a hívek adományaként a templomi szószékre, az úrasztalára kerül, az oltár elé a padlóra terítik, magas rangú egyházi tisztviselők látogatása vagy képviselőválasztás alkalmával az épületek, kerítések díszítőeleme.

HÁZIIPAR

Az 1873. évi bécsi világkiállítás „nemzeti háziipar” programja mutatott rá, hogy a nép saját használatára készített tárgyai „ethnographiai” és művészeti szempontból is felkelthetik az érdeklődést. Az 1870-es évektől sorra alakultak helyi társadalmi szervezetek az elmaradottabb vidékek, az alsóbb néposztályok és főként a nők gazdasági lehetőségeinek javítására.

Egy korabeli meghatározás szerint a háziipar olyan ipari termelés, amelyet a mezőgazdasági munkás melékfoglalkozásként folytat a célból, hogy a mezőgazdasági munka által igénybe nem vett idő, főként a téli hónapok kárba ne vesszenek, megakadályozva ezzel az elszegényedést, a kivándorlást. Magyarországon a háziipari mozgalom a korszerű munkatanítás, az iparpártolás és a nemzeti stílus megteremtésének eszköze is volt.

A népi kézművesség háziipari fejlesztésének gondo-

Fotó: Sarnyai Krisztina

Nők, szőnyegek, háziipar című kiállítás (részlet). Első terem: a gyapjúfeldolgozás eszközei / Detail of the exhibition Women, Hand-Woven Rugs, Home Industry. Room I: Wool processing instruments
Néprajzi Múzeum, Budapest, 2011–2013 / Museum of Ethnography, Budapest, 2011–2013

lata az 1885. évi országos általános kiállítással érte el népszerűségének tetőpontját. Az 1880-as évek végén az értékesítési nehézségek miatt már egyre kevésbé érezték életképesnek a luxusmunkákat előállító háziipar létjogosultságát, s egyre inkább az úgynevezett mezőgazdasági háziipar került előtérbe.

A szőnyegszövés háziipari fejlesztése a 19. században nem járt együtt gépesítéssel: bedolgozási szervezetben megtartották a kézi szövőszéket (alkalmanként szélesebb szövőszékre cserélték), gyári fonalak és korszerű minták terjesztésével új, a polgári lakásokban használható kézi szövött szőnyegek előállítását remélték. Helyi és minisztériumi támogatással az 1880-as évektől három területen szerveztek háziipari szőnyegszövést: a torontáli szerb szőnyeg, a máramarosi román szőnyeg és a csiki *festékes* szőnyeg megújítását célul kitűző háziipari tanműhelyt, iskolát alapítottak – a kiállítás ezt a három területet mutatja be, érzékeltetve a tárgyak mögötti női világot és a fejlesztés mozgatórugóit is.

A *torontáli szőnyeg* kifejezés az 1880–1881 körül írt

minisztériumi jelentésekben, szakértői véleményekben jelent meg először, nevét a háziipari fejlesztésekben nagy szerepet vállaló vármegyéről kapta. Az 1881-ben rendezett országos nőipar-kiállítás mind a minisztériumot, mind a vármegye vezetését arra ösztönözte, hogy a népi, elsősorban szerb szőnyegszövést háziiparszerűen alakítsák át, s belőle kereskedelmi cikket formáljanak.

A nagybecskereki háziipari tanműhelyben Streitmann Antal rajztanár irányításával a színek letompításával, az új, ízléstelennek tartott minták kiiktatásával és „tisztá”, „ősi” minták alkalmazásával, azok újabb csoportokba rendezésével tették „szalonképesé” a szőnyeget; a széles szövőszékek bevezetésével pedig elérték, hogy tartósabbá váljon. Tanműhely alakult Kovalszky Sarolta vezetésével Eleméren is, és számos tanfolyamon népszerűsítették az „új típusú torontáli szőnyeget”; mintalapokat, fonalakat osztottak ki.

Az átfogalmazott, új funkciókban és tárgytipusokban kivitelezett szőnyegetek elsősorban a társadalom középosztályának lakásaiba szánták. A torontáli sző-

Szőnyeg / Rug
Bánát, 1890–1900, pamut, gyapjú, kilim-szövés (Néprajzi Múzeum, Budapest) / Bánát region (now divided among Hungary, Serbia and Romania), 1890–1900, cotton, wool, Kilim weaving technique (Museum of Ethnography, Budapest)

nyeg az 1880-as évek háziipari sikertörténeteként számos magyar és nemzetközi kiállítás díjait elnyerte, ennek ellenére az értékesítési nehézségek további átalakításokat tettek fontossá, részben a gyáripar, részben az iparművészet irányában keresve és találva erre lehetőséget.

1894-ben helyi összefogással alapították meg Nagybecskereken az *Első magyar torontáli szőnyeg- és bútorszövetgyárat*, amelyben a szőnyeggyártás ipari terme-

lésként, géppel folyt, de kis szériában egyedi darabokat is készítettek iparművészek tervei alapján (például Nagy Sándor, Horti Pál, Vaszary János). Magyarországon Kovalszky Sarolta, az eleméri tanműhely vezetője tanulta meg elsőként a kárpitszövés új technikáját, az úgynevezett scherrebeki technikát, s ő készítette az első kárpitokat.

A *máramarosi román szőnyegek*re a Máramarosszigeten 1882-ben rendezett kiállításon figyelt fel a polgári

Fotó: Sarnyai Krisztina

közönség. A következő években ebben a régióban is megszervezték a háziipari oktatást, többek között a szőnyegszövés oktatását is. A kiállításon bemutatott szőnyeget eredeti környezetükben, a falusi házakban a vetett ágy fölött, rúdon tárolták, a ház legfontosabb díszítőelemei voltak. Egymás mellé több szőnyeget terítettek, és gyakran a sorrend megváltoztatásával vagy a szőnyegek cserélgetésével érték el a változatosság és gazdagság hatását. Ez az elhelyezés befolyásolta az egyes szőnyegek díszítőmotívumainak kompozícióját is. Kétféle szőnyegtípust ismerünk Máramarosból: keskeny szövőszéken hosszú, folyamatosan ismétlődő azonos motívumokkal szőtt darabok készültek, széles szövőszéken keretes kompozíciójú, többnyire növényi motívumokkal, állat- és emberalakokkal díszített szőnyegek.

A *székely festékesek* emlékét már 17. századi hozománylevelek és vagyonleltárak is őrzik. A szőnyeg reprezentatív funkciójára, értékére utalnak az egyházi tulajdonban, református, unitárius templomokban fennmaradt datált példányok. Készítése és használata Székelyföldön a 19. században általános volt, majd a század utolsó évtizedeiben az olcsó ipari termékek elterjedése a szőnyegszövést háttérbe szorította. Később, a 20. század elején a gazdasági élet hanyatlása, a kényszerű önellátás a szövés és a szőnyegszövés újbóli fellendülését eredményezte. A Néprajzi Múzeum gyűjteményének korai szőnyegeit Huszka József rajztanártól vásárolta, a tárgyakat 1891-ig sepsiszentgyörgyi lakásában használta. Ebből a gyűjteményből válogatva jelentette meg Viski Károly 1928-ban az első, színes képeket tartalmazó összefoglalást *Székely szőnyegek* címmel.

A kiállítás napjainkig követte a szőnyegszövő háziipar közel 120 éves történetét, azt a folyamatot, amelynek során a szövés nagyobb figyelmet kapott, majd látszólag feledésbe merült. A csíki szőnyegszövés példája mutatja, hogy a technikai tudás átadása soha nem szakadt meg: napjainkban azok az asszonyok szőnek, akiknek felmenői, oktatói több nemzedékkel korábban a kezdetektől, a 19. század végétől részt vettek a szervezett háziipari szövésben, kapcsolatuk volt a háziipari mozgalom irányítóival.

A csíki háziipar történetének kiemelkedő eseménye

Fotó: Samyai Krisztina

Festékes szőnyeg „szarufás” motívummal / Colour rug with ‘rafter’ motif

Csíkszereda, Csík megye, 19. század, gyapjúfonal, kendercérna, kilimszövés (Néprajzi Múzeum, Budapest. Vétel Huszka Józseftől, 1909) / Csíkszereda, Csík County (now Miercurea Ciuc, Harghita County, Romania), 19th c., wool yarn, hemp thread, Kilim weaving technique (Museum of Ethnography, Budapest. Purchased from József Huszka, 1909)

1929-ben és 1930-ban az a két „népművészeti kiállítás”, amelyet Domokos Pál Péter szervezett. A székely festékes szövésének felelevenítésében jelentős szerepet vállalt Pál Gáborné Kammer Edith és Gál Ferencné Sántha Julianna. Az 1920-as, 1930-as években kitartó munkával szervezték a szőnyegszövést, a technika és a hagyományos motívumok gyűjtését, megújítását, és gondoskodtak a szőnyegek forgalmazásáról. A helyi értelmiség tevékenysége az 1920-as, 1930-as években jótékonyan hatott a háziipar fejlődésére, a közösségi tudat erősítésére, a környék kulturális életének megújulására.

A 20. század második felében a gyapjúszőnyegek készítésére nagy hatást gyakorolt az 1950-es években alapított háziipari szövetkezetek munkája. A szövetkezetekben elsősorban a hagyományos motívumkincs

felhasználásával terveztek új szőnyeget, amelyeket a környék falvaiban élő nők készítettek el. A lakáshasználat és a lakberendezési divat változásaihoz igazodva újabb, korábban ismeretlen rendeltetésű szőnyeget szőttek, amelyek úgy a városi, mint a falusi háztartásokban elterjedtek. Napjainkban a kisipari szövetkezetek megszűntek, néhány műhely folytatja a 20. századi szövetkezeti hagyományokat, oktatja a szövést és a növényi alapú festékek készítését.

ARDAI ILDIKÓ SZŐNYEGEI

Ardai Ildikó a székely festékesek világából ihletődött számos textilmunkája elkészítésekor. 1970-ben finnországi tanulmányútján számtalan jó példáját láthatta a hagyományra épülő modern designnak. Ezután az eredeti anyagot Csíkbán, Kászonban és Gyimesben helyszíni gyűjtéseken ismerte meg, régi darabokat kutatott fel, együtt dolgozott helybéli szövőasszonyokkal. Szentimrei Judit néprajzkutató segítségével tanulmányozta a székelyföldi múzeumok és templomok régi szőnyegeit. Erdélyből hazaérve egy az

egyben megszötte a hagyományos mintákat. A felújításhoz szükséges rajzok készítésekor, azok többszöri átdolgozásánál egyre közelebb került a motívumrendszer és a szövéstechnika összefüggéseinek megismeréséhez. Arday Ildikó a festékes szőnyegek felújítása, művészi átfogalmazása révén az elitkultúra részévé tette a hagyományos festékeseket, amelyek így a képzőművészet iránt érdeklődő köztudatba is bevonulhattak.

FÜLÖP HAJNALKA
muzeológus-etnográfus

(*Nők, szőnyegek, háziipar. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2011. június 24–2013. január 20. A kiállítás kurátorai Fülöp Hajnalka és Lackner Mónika. Látványtervező Jerger Krisztina. A kiállításhoz szakkatalógus készült: Nők, szőnyegek, háziipar. A kötet szerzői: Fülöp Hajnalka, Lackner Mónika, Landgráf Katalin, Lovay Zsuzsanna, Szulovszky János, Wessely Anna. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2012.*)

A fotókat a Néprajzi Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre.

**Nők, szőnyegek,
háziipar című kiállítás
(részlet). Arday Ildikó
szőnyegei, az előtérben
a Leltár (1970–2000)
című alkotása /
Detail of the exhibition
Women, Hand-Woven
Rugs, Home Industry.
Carpets by Ildikó Arday,
with her work Inventory
(1970–2000) in the
foreground
Néprajzi Múzeum,
Budapest, 2011–2013
/ Museum
of Ethnography,
Budapest, 2011–2013**

Fotó: Sarnyai Krisztina